

O'SMIRLIK DAVRIDA DELINKVENTLIKNINIG SHAKLLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Namangan davlat universiteti pedagogika fakulteti
Pedagogika- psixologiya kafedrasi o`qituvchisi
Mo'minova Dilrabo Murodillayevna
Pedagogika- psixologiya kafedrasi stajyor o`qituvchisi
Bobayeva Ziyoda Maxammadjanovna

Dunyoda diniy ekstrremizim, terrorizm, giyohvandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" kabi yovuz xavf-xatarlar insoniyat boshiga o`g`ir kulfatlar solayotgan hozirgi murakkab bir davrda yoshlar tarbiyasi masalasi yanada muhim ahamiyat kasb etayotgani hech kimga sir emas.

Albatta, bugunungi kunda yurtimizda yoshlарimiz qalbida Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg`usini kamol toptirish, ularni sog`lom turmush tarzi ruhida tarbiyalashga qaratilgan targ`ibot -tashviqot ishlari olib borilmoqda.

Ammo ochiq tan olishimiz kerakki , bu borada amalga oshirayotgan ishlарimiz hali yetarli darajada emas. Shunung uchun biz yoshlарimiz, ayniqsa uyushmagan yoshlar bilan ishlashga jiddiy e`tabor qaratishimiz zarur. Biz ular bilan ko`proq gaplashishimiz, qalbiga qulq solishimiz, muammolarini yechish uchun amaliy ko`mak berishimiz, eng asosiysi, aziz Yurtboshimiz Islom Abdug`aniyevich aytganlaridek, yoshlarga yo`lni keng ochib berishimiz kerak.[1.103.]

Fuqarolarni o`rnatilgan qonunlar va qoidalarga amal qilishini uyg`otishga yo`naltirilgan jamiatning turli-tuman chora-tadbirlariga qaramay, ko`pchilik odamlar uni har kuni buzadilar. Ko`pincha ko`rinishidan to`la oddiy ko`ringan odamlar to`satdan jiddiy jinoyat sodir etganliklarini tushunish og`ir bo`ladi. Ko`p hollarda bu psixik jihatdan sog`lom shaxslar, shu jumladan yoshlar o`rtasida kuzatilayotgani achinarli xolatdir..

Qonunga qarshi harakatlar determinatsiyasini ko`rib chiqishda odatda, shunga o`xshash axloqni uyg`otuvchi tashqi sharoitlar va ichki sabablar yig`indisi haqida gapiradilar. Shubhasiz, har bir aniq holda omillarning noyob uyg`unligi o`ringa ega, shunga qaramay, delinkvent axloqning shakllanishida ba`zi umumiyy tendentsiyalarini aniqlash mumkin.

Ijtimoiy sharoitlar qonunga qarshi axloqning sodir bo`lishida ma'lum bir rol o`ynaydi. Ularga dastavval ko`p darajali jamoatchilik jarayonlari taalluqlidir. Bu, masalan, zaif hokimlik va qonunchilikning mukammal emasligi, ijtimoiy kataklizmlar va hayot darajasining pastligi bo`lishi mumkin.

Delinkventlikni chaqiruvchi quyidagi mikroijtimoiy omillarni sanab o`tish mumkin:

- bolalarning nozik g`amxo`rlik va ota-onalari tomonidan mehribonligiga ehtiyoji frustratsiyasi (masalan, o`ta qattiqqa`l ota yoki yetarlicha g`amxo`r bo`Imagan ona) bolada erta jarohatli kechinmalarni uyg`otadi;
- oilada jismoniy yoki psixologik shafqatsizlik (masalan, jazoning haddan tashqari yoki doimiy qo`llanilishi);
- ma`naviy ongning me'yoriy rivojlanishini qiyinlashtiruvchi ota ta'sirining yetishmasligi (masalan, uning yo`qligi);
- jarohatli sharoitlar, og`ir jarohat (kasalllik ota-onaning o`limi, zo`ravonlik ajrashish);
- bolaning xohishlarini bajarishda erkatalish; ota-onalarning yetarli bo`Imagan talabchanligi, ularning o`sib boruvchi talablarni qo`yishga yoki ularning bajarilishiga erishishga noqodirligi;

-
- bolani o`ta rag'batlantirish — ota-onaga, aka-uka va opa-singilga juda ham jadal erta mehr-muhabbat ko`satish ;
 - ota-onalar tomonidan bolaga nisbatan talablarning noadekvatligi oqbatida unda axloqning aniq tushunchasi paydo bo`lmaydi;
 - ota-onalar (vasiylar) ning almashinushi;
 - ota-onalar o`rtasidagi surunkali aniq ko`zga ko`ringan nizolar (ayniqsa, shafqatsiz ota-onani do`pposlagan vaziyat xavfli);
 - ota-onalarning istalmagan shaxsiy hislatlari (masalan, talabchan bo`lmanan ota va erkalatuvchi onaning uyg`unligi);
 - bolaning o`rganish orqali oilada yoki guruhda delinkvent qadriyatlarni (ochiq yoki yashirin) o`zlashtirishi.

O`smir yoshida (12–17 yosh)gi qonunbuzarlik harakatlari anchagina anglangan va ixtiyoriy hisoblanadi. Ushbu yosh uchun “odatiy” buzilishlar — o`g`il bolalarda — o`g`rilik va bezorilik qizlarda — o`g`rilik va fohishabozlik bilan bir qatorda yangi shakllar ham keng tarqaldi — giyohvand moddalar va qurol bilan savdo-sotiq qilish, reket, qo`shmachilik, muttahamlik, biznesmen va xorij fuqarolariga tashlanish. 1998 yili 190 mingga yaqin voyaga yetmagan jinoyatchilar (qonunni buzuvchilarning umumiyligi sonini 10 foizi) ro`yxatga olingandi. Statistik ma'lumotlarga qaraganda o`smirlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning katta qismi guruh bo`lib amalga oshirilgan. Guruhda jazodan qo`rquv pasayadi, tajovuz va shafqatsizlik keskin kuchayadi, o`ziga va sodir bo`layotganlarga nisbatan tanqid susayadi. Guruhli qonunbuzarlik axloqining birmuncha yuqori ko`rsatkich namunasi futbol matchidan keyin yoshlar ko`pchilikni tashkil etuvchi ishqivozlarning “sayri” hisoblanadi.

O`smir xulq-atvorida ro`y beruvchi “og`ishlar” psixopatologik sindromlar (bir qancha-simptomlar yig`indisi)ning, yaqqol ko`zga tashlanuvchi belgilari quyidagilardan iborat:

Asabiylashish belgilari — tajanglik, intizomsizlik, o`qituvchilarga qo`pollik, urishqoqlik, chekishga ruju qo`yishlik, toksik moddalardan goho foydalanim turishlik, mакtabdan qochishlik.

Disforik o`zgaruvchanlik belgilari — to`satdan kayfiyatning buzilishi, larzaga kelishi, affektiv, ya`ni hissiy zo`riqishdan forig`lik, ruhan yengillashish, tajovuzkorlik, bo`zg`unchilik.

Autizm, ya`ni individni o`zining atrofidagi odamlardan uzoqlashishi evaziga o`z kechinmalariga berilishdan iborat psixologik begonalashuv belgilari-bemaqsadlik, tuzalmas xulq-atvor buzilishining sabablariga:

- oila a`zolaridan birining qandaydir surunkali yoki og`ir dardga chalinganligi;
- oila a`zolaridan birining alkogol va narkotik moddalarga ruju qo`yanligi;
- oila a`zolaridan birining aksilijsitmoiy xulq-atvorga egaligi;
- ota-onaning o`zaro munosabatlarida bir-birlarini tushunishga intilishning yo`qligi;
- ota-onalar o`rtasida muhabbat tuyg`usining etishmasligi;
- ota-onada o`zaro adovat saklanganligi;
- o`zaro munosabatlarda (ko`pincha otalarda) zug`umkorlik ifodalaniishi, masalan, otaning onaga, otaning farzandlariga, ba`zan onaning jahl ustida o`z farzandlariga zug`um o`tkazishi va hokazolar kiradi.

Odatda, bunday oila yo to`liq bo`lmaydi, yoki nomaqbol oila ekanligani anglatadi. Bunday oilalarda doimo nizoli vaziyatlar ustuvorlik qilib, ularda urish-janjal hukmrondir. Ular bir-birlarini ayblash bilan ovora bo`ladilar.

Vaholanki, ushbu vaziyat bolaning ko'z o'ngida sodir etiladi, ko'pincha farzandlar ham bunday vaziyatning ishtirokchilariga aylanadilar.

Achinarli tomoni shundaki, o'z hissiy kechinmalarini boshqara olmagan ota yoki ona, ba`zan har ikkalasi notinchlik sabablari sifatida o'z farzandlarini ayblaydilar. Shu tariqa o'smir psixikasi "zaharlanib" boradi, asta-sekin uning ruhiy rivojlanishida, shuningdek, xulq-atvorida "og`ishlar" yuzaga keladi va shakllanishda davom etadi.

Taassufki, farzandlar ham ota-onalarining o'zaro nomaqbul munosabatlariiga shu tariqa o'ziga xos "reaktsiya" ko'rsatadilar. Ushbu holat esa oila, maktab, mahalla ahli uchun "yangicha jonlanish kompleksi" ustida bosh qotirish kerakligini taqozo qiladi.

O'smirlar oiladagi noto'g`ri tarbiya, xususan nosog`lom munosabatlarning zarbasiga duchor bo'ladilar. Ushbu munosabatlarga nisbatan shaxsiy mulohaza, o'ziga xos "reaktsiya" zamirida ularning ruhiyati va ma`naviyatida turli xil kechinma, intilish, xohish, istak, hadiksirash hislari o'z ifodasini topadi.